

Vladimir Ajzenhamer

Docent, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti

Teorija iza prakse? Projekat „Pojas i put” – put ka kineskoj teoriji međunarodnih odnosa

Sažetak

Ovaj rad za centralnu temu ima analizu uzroka koji su onemogućili nastanak autentičnih „istočnjačkih” teorija međunarodnih odnosa, kao i promišljanje mogućnosti da Kina, kao jedna od najuticajnijih država današnjice, napravi disciplinarni proboj i da u doglednoj budućnosti formuliše sopstvenu teoriju svetske politike, nesputanu zapadnim teorijskim matricama. Autor rada će posebnu pažnju posvetiti Inicijativi „Pojas i put”, te će kroz analizu ključnih postavki ovog projekta pokušati da u njima prepozna elemente „buduće” kineske teorije međunarodnih odnosa.

Ključne reči:

Međunarodni odnosi, teorije međunarodnih odnosa, Velike debate, kineska teorija međunarodnih odnosa, Pojas i put, wang dao, ba dao, fu zeren daguo

UVOD

Prve korake nauka o međunarodnim odnosima (engl. International Relations, IR) načinila je pod okriljem američkih i britanskih akademskih krugova. Ova konstatacija predstavlja neupitno mesto među poznavacima mlade discipline koja je u periodu između dva svetska rata na svoja pleća preuzela razumevanje (a po nekim mišljenjima i korekciju) sve složenije svetske

politike. Nagli razvoj discipline, odnosno njen prelazak iz „detinjstva” u „mladost”, usledio je po završetku II svetskog rata i bio je motivisan ljudskom spoznajom o mogućnosti sopstvenog samouništenja u nekom od narednih svetskih sukoba. Strah od ovakvog scenarija i buđenje svesti o potrebi za odgovornijom svetskom politikom, ali i „odgovornijim” ratom, kao Klauzevicevom (Carl von Clausewitz) produženom rukom politike, dale su podsticaj društvenim naukama da se više zainteresuju za proučavanje ove oblasti društvenog života. Otuda je u potonjim decenijama usledilo osnivanje velikog broja univerzitetskih katedri i instituta za izučavanje savremenih međunarodnih odnosa.¹ Iako je nesumnjivo bilo reči o globalnom trendu, Zapad je i dalje bio „adresa” na kojoj je stanovala nauka o međunarodnim odnosima. U SAD, Velikoj Britaniji i kontinentalnom delu Zapadne Evrope, različite „škole” tumačenja svetske politike (i njenih pratećih fenomena) doživljavaju ekspanziju, a teorije međunarodnih odnosa, začete u ovim intelektualnim „kružocima”, postaju glavni kriterijum naučnosti discipline, i svakako njeno najprepoznatljivije lice.

Međutim, na drugom kraju sveta (tzv. Orijentu), razvoj nauke o međunarodnim odnosima tekao je značajno drugačije. Teorijska razigranost, koja je postala najuočljivija karakteristika zapadnog intelektualnog promišljanja svetske politike, potpuno je izostala. Uprkos činjenici da su poslednje godine Hladnog rata (baš kao i decenija koja je potom usledila), na polju društvenih nauka donele svojevrsan postkolonijalni paradigmatški zaokret, dekolonijalizovani orijent nije uspeo da iskoristi pomenuti *momentum* i izgradi autentičan, „autohtoni” teorijski pristup problemima međunarodne politike. Ovaj rad za svoju centralnu temu ima analizu uzroka takvog stanja, kao i promišljanje mogućnosti da Kina, kao najuticajnija „istočnjačka” država (ali i jedna od najuticajnijih država na globalnom nivou) današnjice, napravi disciplinarni proboj i u doglednoj budućnosti formuliše sopstvenu teoriju međunarodnih odnosa, nesputanu zapadnim teorijskim matricama. Stoga će u prvom delu rada biti reči o aktuelnim teorijama međunarodnih odnosa, koje od svojih početaka, pa sve do danas, predstavljaju svojevrsni „prerogativ” zapadnih autora. Potom ćemo se upustiti u detaljniju analizu razloga koji su doveli do odsustva „nezapadnih” teorija međunarodnih odnosa, pri čemu ćemo posebnu pažnju posvetiti kineskom slučaju. Naposljetku ćemo pažnju usmeriti na inicijativu „Pojas i put”, koja predstavlja jedan od najambicioznijih međunarodnih ekonomskih projekata današnjice, a čije političke i bezbednosne implikacije mogu bitno preobraziti ustaljene tokove svetske politike. Analizirajući ključne postavke ovog projekta,

¹ Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, str. 5.

pokušaćemo da u njima prepoznamo elemente „buduće” kineske teorije međunarodnih odnosa. U zaključku rada autor će dati svoje mišljenje o tome zašto formulisanje kineske teorije međunarodnih odnosa predstavlja ujedno i disciplinarnu neminovnost i nužnost za dalji razvoj discipline.

TEORIJE MEĐUNARODNIH ODNOSA KAO AKADEMSKI „PREROGATIV” ZAPADA

Nećemo pogrešiti ukoliko primetimo kako su međunarodni odnosi „sazrevali” upravo zahvaljujući brojnim debatama između predstavnika različitih škola mišljenja, započetim još u prvim danima discipline. Ove rasprave su među teoretičarima međunarodnih odnosa poznate kao Velike debate, i one predstavljaju srž svojevrsnog disciplinarnog *mythos*-a, koji za svoju ulogu ima „jače i autentičnije teorijsko profilisanje međunarodnih odnosa nasuprot drugim društvenim naukama (prevashodno onih iz čijeg okrilja je ova mlada, tek afirmisana nauka ponikla). Apostrofiranje značaja pojedinih debata u međunarodnim odnosima treba da nam ukaže na razliku između 'sitnih' teorijskih i metodoloških razmirica, uobičajenih za svaku društvenu nauku, i 'grandioznih' debata koje su trasirale dalji razvoj ove tek stasale naučne discipline”.²

Prva velika debata započeta je u periodu zatišja između dva svetska rata. Inspirisana sumornom političkom realnošću, prožetom neminovnošću novog sukoba svetskih razmera, Prva debata je vođena između dve škole mišljenja koje su ukrstile mačeve oko pitanja ponašanja država u posleratnom (iz današnje perspektive takođe i predratnom) međunarodnom okruženju. „U ovoj raspavi između teorijskih 'patrijarha' discipline, idealisti su se grčevito držali za (već dobrano urušen) međunarodni poredak ustrojen oko Lige naroda. Realisti su se, pak, nastojeći da sagledaju svetsku politiku onakvu kakva *jeste* a ne kakva bi *trebalo da bude*, okrenuli Hobsovske interpretaciji svetske politike pretvarajući čuvenu maksimu slavnog filozofa o 'vučijoj' prirodi čoveka u (za sebe svrsishodnu) parafrazu – *Država je državu*. I dok su idealisti zagovarali međunarodne institucije kao lek za prevenciju predstojeće krize, realisti su zagovarali akumulaciju moći kao garanciju opstanka države u turbulentnim vodama anarhične svetske politike”.³

² Vladimir Ajzenhamer, „Bojno polje praxis: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma”, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Vol. LXIX, No. 2–3/2017, str. 263–264.

³ *Isto*, str. 264.

Druga velika debata imala je znatno više izraženu naučnu dimenziju, i bila je prevashodno koncentrisana oko pitanja epistemološkog karaktera. Tradicionalisti i bihejvioralisti povelili su, šezdesetih godina XX veka, metodološku raspravu o saznavnim metodama ove mlade naučne discipline. Zahtevom za većom „naučnošću” međunarodnih odnosa bihejvioralisti su uputili izazov dotadašnjem tradicionalnom tumačenju dešavanja u međunarodnoj političkoj areni. Tako su se realisti i idealisti, nekadašnji protivnici iz Prve debate, ovog puta našli na istoj strani deleći uverenje kako „nijedna naučna teorija nikada ne može uhvatiti interakciju tako velikog broja faktora niti objasniti izbore ljudi koji uče na osnovu iskustva”.⁴ I jedni i drugi bili su zagovornici istoriografskog pristupa, i čvrsto su verovali kako međunarodni odnosi moraju biti usmereni na istraživanje prelomnih trenutaka ljudske istorije, tj. trenutaka koji su odlučili njen dalji tok. Nasuprot ovakvom „tradicionalnom” stanovištu, stajali su bihejvioralisti kao predstavnici „naučnog” pristupa⁵, kako ih je (sa nemalom dozom sarkazma) okarakterisao jedan od najistaknutijih učesnika ove debate, Hedley Bull (Hedley Bull).⁶ Bihejvioralisti su smatrali da je „moguće i poželjno u izučavanju međunarodne politike koristiti dostignuća logičkog pozitivizma, hipotetičko-deduktivne metode i bihejviorizma, s ciljem da rezultati do kojih se dolazi istraživanjem pojava međunarodnog života budu egzaktno merljivi, imaju najvišu moguću opštost važenja i budu intersubjektivno proverljivi”.⁷

Kada su u pitanju Treća i Četvrta debata, njihov prikaz nije tako jednostavno dati, prevashodno zato što je reč o međusobnom sučeljavanju većeg broja teorijskih paradigmi. Tako se o Trećoj debati uglavnom govori kao o raspravi između zagovornika realizma, pluralizma i strukturalizma,⁸ ali postoje i ona tumačenja koja u njeno središte stavljaju realizam, liberalizam

⁴ David Lake, „Theory is dead, long live theory: The end of Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, issue 3, 2013, p. 569.

⁵ Hedley Bull, „International Theory: The Case for a Classical Approach”, *World Politics*, Vol. 18, No. 3, 1966, pp. 361–362.

⁶ Bull, jedan od najznačajnijih predstavnika tzv. Engleske škole, teorijskog pravca usmerenog na „moralne, političke i socijalne karakteristike međunarodnog društva” (Martin Griffiths, C. Steven C. Roach, M. Scott Solomon, *Fifty key thinkers in International Relations – Second edition*, Routledge, New York & London, 2009, p. 211), stao je u odbranu tradicionalnog pristupa izučavanju međunarodnih odnosa, čiju su naučnost pokušali da ospore pojedini bihejvioralisti.

⁷ Dragan R. Simić, „Još jedanput o 'četiri velike debate' (Crtice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)”, *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, Vol. 18, No. 4, 2008, str. 1474.

⁸ Isto, str. 1475–1476.

i radikalizam.⁹ Četvrta debata najčešće se predstavlja kao polemika između „neorealista, neoliberala i konstruktivista, ali su u njoj uzeli učešće i zagovornici poststrukturalizma, kritičke teorije, feminizma i dr. Međutim, postoje i drugačija mišljenja koja smatraju da je Treća debata bila ujedno i poslednja. Teoretičari poput Kohejna (Robert Keohane), Lapida (Yosef Lapid) i Lejka (David A. Lake) uskraćuju 'etiketu' Velike debate pomenutim 'paradigmatskim ratovima' zagovarajući tezu prema kojoj je Treća debata vođena između pozitivista i tzv. reflektičara, čime je akcenat stavljen na njenu ontološku dimenziju. Dejvid Lejk je sklon da o ovoj Debati govori kao o 'Finalnoj debati', nakon koje je usledilo pluralističko zatišje u kome, bez većih međusobnih polemika, u 'paradigmatskom miru' bivstvuje mnoštvo teorija srednjeg obima, dok potraga za velikom, sveobuhvatnom teorijom međunarodnih odnosa postepeno biva napuštena”.¹⁰

Bilo kako bilo, sva četiri (odnosno tri) teorijska „okršaja”, baš kao i paradigmatički mir koji je trenutno na snazi, imaju važnu zajedničku karakteristiku. Po svome „poreklu” sve one su izrazito zapadnocentrične, tj. *okcidentalne*. Naime, metateorije, oko kojih su se na polju međunarodnih odnosa, tokom prethodnih decenija, lomila akademska koplja (baš kao i potonje teorije srednjeg opsega), nastale su u zapadnim akademskim centrima i dalje su razvijane po, u njima utvrđenim, teorijskim šablonima (čak i kada bi njihov „pelcer” bio prenet u druge krajeve svet). Istok, kako onaj Bliski, tako i Daleki, ostali su bez svog prepoznatljivog doprinosa teorijskom razvoju discipline, načinivši tako od teorija međunarodnih odnosa svojevrsan naučni „prerogativ” Zapada.

ZAŠTO NEMA KINESKE TEORIJE MEĐUNARODNIH ODNOSA?

Treba imati na umu da pomenuti okcidentalni koreni teorija međunarodnih odnosa nipošto ne znače da su one i po svojoj sadržini bile isključivo zapadnocentrične. Ukoliko je tako i bilo u prvim decenijama razvoja discipline, Treća i Četvrta debata donele su veliki pomak u nastojanju pojedinih teoretičara međunarodnih odnosa da svetsku politiku posmatraju i očima onog dela sveta koji se nalazi izvan granica okcidenta. „Vetar u jedra”, koji je postkolonijalizmu kao paradigmi udahnuo Edvard Said (Edward Said), izazvao

⁹ David Lake, „Theory is dead, long live theory: The end of Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, op. cit., p. 570.

¹⁰ Vladimir Ajzenhamer, „Bojno polje praxis: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma”, nav. delo, str. 265–266.

je pravu „buru” u društvenim naukama izvrćući naopačke ustaljene teorije obrasce. Izvan ovog trenda nisu se mogli naći ni međunarodni odnosi, uhvaćeni u koštac sa zadatkom da u senci Hladnog rata, pored principa bipolarne ravnoteže, objasne i dešavanja u onom delu sveta u kome je proces dekolonizacije upravo priveden kraju.¹¹ Saidovom zaslugom pojam Orijent prestao je da postoji kao neupitna geografska, kulturna i politička datost. Umesto toga, Orijent je „demaskiran” kao pežorativna diskurzivna konstrukcija viševjekovne prakse okcidentalne zloupotrebe diskursa kao moćnog instrumenta za opravdanje imperijalnog i kolonijalnog nasilja Zapada nad Istokom. Edvard Said „beskompromisno i sudi i presuđuje brojnim piscima, putopiscima, književnicima, političarima i, pre svega, naučnicima što su svojim radovima davali gradivni materijal za orijentalističku konstrukciju koja će, posledično, dati legitimitet za kolonijalno potčinjavanje nezapadnih društava”.¹² Saidova studija o orijentalizmu zapoćeće novu eru u odnosu zapadnih akademskih krugova prema nekadašnjim kolonijama, a sa dolaskom „takozvanog kulturnog zaokreta činilo se da je svet nauke o međunarodnim odnosima postao začuđujuće refleksivan i heterodoksan. Obećanje novog pristupa manje opterećenog teretom suprematije i predrasuda, omekšavanje tvrdog orijentalizma razumevanjem i uvažavanjem razlika i rastom kritičke svesti o pitanjima identiteta u međunarodnim odnosima, pružilo je šansu za nove početke. Jedan svetonazor više nije samostalno usmeravao dešavanja, niti je kreirao poredak stvari”.¹³

Paradoksalno, uprkos pomenutom trendu buđenja disciplinarnog interesovanja za istočni „ugao gledanja” na međunarodne odnose, većina uticajnih teoretičara ove discipline i dalje je pripadala njenim zapadnim školama. „Oslobođeni” orijent, uprkos činjenici da se našao u centru pažnje nauke o međunarodnim odnosima, ovog puta kao subjekat svetske politike, a ne samo kao njen objekat (ili, saidovskim žargonom rečeno, kao njena „žrtva”), propustio je priliku da progovori sopstvenim akademskim jezikom. Odgovor na pitanje zašto nije došlo do razvoja autentične istočnjačke škole (odnosno škola) međunarodnih odnosa, Beri Buzan i Amitav Akaria (Barry Buzan, Amitav Acharya) pronalaze u činjenici da njene glavne teorije

¹¹ Period kolonijalizma okončan je u prvim decenijama nakon završetka II svetskog rata, povlačenjem evropskih kolonijalnih sila sa prostora Afrike i Bliskog istoka. Dramatični vrhunac procesa dekolonizacije bio je tzv. Alžirski rat za nezavisnost (1956–1962), izrazito nasilan oružani sukob u kome su Alžirci izvojevali svoju nezavisnost od francuske kolonijalne uprave.

¹² Nataša Jovanović, „'Rubikova kocka' postkolonijalizma: teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama”, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Vol. LXIX, No. 2–3/2017, str. 313.

¹³ Mustapha Kamal Pasha, *Islam and International Relations*, Routledge, London and New York, 2017, p. 21.

svoje korene imaju u zapadnoj filozofiji, političkoj teoriji i istoriji.¹⁴ Takođe, razlog je i njihovo izrazito „evropocentrično” tumačenje svetske istorije i aktuelnih političkih dešavanja. Ovu tezu Buzan i Akarija potkrepljuju okcidentalnim korenima i karakteristikama glavnih teorijskih matrica nauke o međunarodnim odnosima: realizma, neorealizma, strateških studija, liberalizma, neoliberalizma, marksizma, Engleske škole, kritičke teorije, konstruktivizma i postmodernizma. Ovi autori ukazuju na činjenicu kako „i klasični realizam i neorealizam projektuju na ostatak svetske istorije svoju bazičnu evropocentričnu priču o međunarodnoj anarhiji i ravnoteži sila kao permanentnom, univerzalnom strukturnom stanju [...] Strateške studije svoje korene vuku iz zapadnjačke veštine ratovanja i njenih klasika: Klauzevica (Napoleonovi ratovi), Mahana (praksa i strategija Britanske mornarice), i daju odgovore na promene u zapadnoj vojnoj tehnologiji (tenkovi, avioni, nuklearno oružje itd.) [...] Liberalizam i neoliberalizam imaju direktne korene u evropskoj političkoj i ekonomskoj teoriji (Kobden, Hobson, Kant, Lok, Šmit) i zapadnoj praksi političke ekonomije od XIX veka do danas [...] Marksizam je najvažnija buntovna reakcija i takmac liberalnom odgovoru na rast industrijske ekonomije na Zapadu [...] Engleska škola ima korene u više-manje istoj zapadnoj političkoj teoriji iz koje su ponikli realizam (Hobs, Makijaveli) i liberalizam (Kant), mada je ona istaknutije mesto dodelila Grocijusu i ideji da bi države među sobom trebalo da oforme međunarodno društvo [...] Kritička teorija ima korene u marksizmu [...] Konstruktivizam i postmodernizam imaju korene u zapadnoj filozofiji znanja i socijalnoj teoriji, izgrađenoj posebno na radovima modernih evropskih socijalnih teoretičara poput Burdijea i Fukoa”.¹⁵ Buzan i Akaria navode još neke od mogućih razloga koji su doveli do odsustva „nezapadnih” teorija međunarodnih odnosa. Uvek postoji mogućnost da su zapadne teorije već otkrile pravu prirodu međunarodnih odnosa, te stoga u okviru discipline više nema prostora za neke bitnije „inovacije”. Takođe, nije isključeno da u pojedinim istočnim akademskim krugovima postoje autentične domicijalne teorije, ali da su one usled jezičkih barijera ostale marginalizovane i nepoznate široj naučnoj zajednici.¹⁶ U obzir treba uzeti i mogućnost monopolizacije „tržišta” teorija, tj. gramšijevskog (Antonio Gramsci) hegemonskog

¹⁴ Barry Buzan, Amitav Acharya, “Why is there no non-Western International Relations theory?” in: Barry Buzan, Amitav Acharya (eds), *Non-Western International Relations theory*, Routledge, London and New York, 2010, pp. 6–10.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 6–9.

¹⁶ Problem jezičke barijere funkcioniše i u suprotnom smeru. Kako je najveći deo relevantnih radova iz oblasti međunarodnih odnosa napisan i objavljen na engleskom jeziku, postavlja se pitanje „upotrebljivosti” i (ne)dostupnosti ove literature u zemljama izvan engleskog govornog područja, što za sobom povlači i pitanje (ne)mogućnosti blagovremenog praćenja aktuelnih trendova u ovoj disciplini.

statusa koje uživaju zapadne teorije. Kako su potčinjena istočna društva postepeno (čak i nakon okončanja procesa dekolonizacije) svesno i nesvesno prihvatala nametnute zapadne političke i ekonomske obrasce kao sopstvene norme (npr. ključne elemente vestfalskog suvereniteta), tako su „prepisala” i zapadni pogled na međunarodne odnose. Različita istorijska iskustva, razvoj lokalnih (akademskih) institucija i lokalni politički i kulturni kontekst takođe spadaju u deo objašnjenja. Na primer, iskustva I i II svetskog rata za mnoga azijska društva nisu bila u toj meri traumatična kako je to bio slučaj sa Starim kontinentom i SAD. Upitno je i u kojoj meri društva koja se bore brojnim egzistencijalnim problemima, poput siromaštva, nedostatka infrastrukture na svim nivoima društvenog života i političkim nestabilnostima, imaju luksuz lamentiranja i teoretisanja o prirodi, tokovima i perspektivama svetske politike. Sve prethodno rečeno je, prema Buzanu i Akariji, stavilo Zapad u znatnu prednost na polju promišljanja međunarodnih odnosa, što je, samo po sebi, još jedan dodatan razlog izostanka valjanih teorijskih takmaca na istočnoj „tribini” globalne akademske arene.

Znači li to da na Istoku vlada potpuna indiferentnost prema proučavanju međunarodnih odnosa? Odgovor na ovo pitanje nije teško dati. Istočnjačka društva su veoma aktivna na polju akademske analize spoljnopolitičkog *praxisa*, kao i na polju diplomatske istorije, što je dokaz njihove zainteresovanosti za dešavanja na međunarodnoj političkoj sceni. Narodna Republika Kina, za koju smo se u ovom radu opredelili da nam posluži kao svojevrsna studija slučaja, dobar je primer žive akademske delatnosti na proučavanju međunarodnih odnosa, uprkos činjenici da je i u njenom slučaju autentični teorijski doprinos razvoju discipline (barem za sada) izostao. Naime, akademsko izučavanje međunarodne politike u Kini započelo je još u tzv. republikanskom periodu (1912–1949) kada su se u silabusima kineskih univerziteta, tokom dvadesetih i tridesetih godina, našli brojni kursevi vezani za ovu oblast. Tako je, na primer, na Tsinghua univerzitetu u Pekingu predavano čak 14 predmeta koji su imali međunarodnu konotaciju. Liga naroda, Međunarodne organizacije, Međunarodno pravo, Međunarodni odnosi, Diplomacija i Politika Japana samo su neki od kurseva koji su predavani na Tsinghuai u ovom periodu.¹⁷ Nakon okončanja građanskog rata i uspostavljanja Narodne Republike Kine usledilo je osnivanje dve važne ustanove posvećene izučavanju svetske politike. Kineski univerzitet spoljnih poslova (The China Foreign Affairs University) osnovan je 1955.¹⁸

¹⁷ Yongjin Zhang, Teng-chi Chang, „Introduction – The Making of Chinese international theory?”, in Yongjin Zhang, Teng-chi Chang (eds), *Constructing a Chinese school of International Relations – Ongoing debates and sociological realities*, Routledge, London and New York, 2016, p. 8.

¹⁸ *Ibidem*, p. 8.

Kineski institut za međunarodne studije (The China Institute for International Studies), danas jedan od najuticajnijih svetskih think tankova, osnovan je 1956. godine.¹⁹ Obe ustanove osnovane su pod pokroviteljstvom Ministarstva spoljnih poslova. Potrebno je pomenuti da su u periodu od samo godinu dana (1963–64) osnovana i tri departmana za međunarodnu politiku – na Pekinškom univerzitetu (Peking University), Renmin univerzitetu (Renmin University) i Univerzitetu Fudan (Fudan University).²⁰ Takođe, samo godinu dana kasnije osnovan je i Kineski institut za savremene međunarodne odnose (China Institutes of Contemporary International Relations).²¹ Nakon reformi iz 1979. godine i početka procesa otvaranja ka svetu, započinje i konstituisanje međunarodnih odnosa u kontekstu osavremenjene naučne discipline (usmerene ne više samo ka praksi, već i teoriji), nalik onoj koja se već pola veka razvijala na Zapadu. Tek u post-Maovskoj (Mao Ze Tung) eri Kina je uspela da „stvori intelektualni prostor i obezbedi institucionalne uslove za otpočinjanje disciplinarnog razvoja međunarodnih odnosa”.²² Dalji razvoj nauke o međunarodnim odnosima odvijao se pod velikim uticajem zapadnih teorija, prevashodno onih američkih. Interesantan je podatak da je do 2009. godine, od 85 ključnih teorijskih radova, prevedenih sa engleskog na kineski jezik, više od 90% napisano od strane američkih autora.²³ Stoga Jongjin Zang i Tengči Čang (Yongjin Zhang, Teng-chi Chang) ispravno primećuju sledeće: „Internacionalizacija američkog teorijskog diskursa o međunarodnim odnosima je u Kini često slavljena kao 'napredak' u načinu na koji kineski naučnici shvataju međunarodne odnose. Kolonizaciju kineskog intelektualnog terena posvećenog međunarodnim odnosima najbolje ilustruje činjenica da su čak i kineske akademske debate u vezi sa perspektivama kineskog mirnog rasta isprva 'strukturisane oko tri glavne teorije međunarodnih odnosa'. Samoproklamovani kineski realisti, kineski liberali i kineski konstruktivisti međusobno su se sukobljavali oko pitanja da li je mirni rast Kine moguć, u velikoj meri reprodukujući iste debate koje su vođene u SAD”.²⁴ Vang Jiangli (Wan Jiangli) i Beri Buzan dolaze do istog zaključka, apostrofirajući podatak da se, u periodu od 1978. do 2007, čak 78% radova iz oblasti međunarodnih odnosa napisanih u Kini ticalo istraživanja liberalizma, realizma i konstruktivizma. Ova dva autora zaključuju

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem*, p. 6.

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

kako je takav trend „stvorio svojevrsnu kulturu imitacije, koja mehanički primenjuje zapadne koncepte bez propitivanja njihove prikladnosti”.²⁵

Pomenuta imitatorska kultura nije, naravno, jedini razlog zbog koga su u kineskim akademskim krugovima izostale autentične, tj. domicijalne teorije međunarodnih odnosa. Širok spektar razloga koje navode Buzan i Akaria, a o kojima je prethodno bilo reči, važe i za Kinu. Naročito su aplikabilni oni argumenti koji govore o različitim istorijskim iskustvima, drugačijem razvoju lokalnih institucija i lokalnom političkom i kulturnom kontekstu. Pre svega, Kina je strahote I i II svetskog rata prevashodno proživela razapeta između traumatičnih iskustava Oktobarske revolucije (koja je dovela do kraha susednog Ruskog carstva a posledično i do anarhije na rusko-kineskim granicama) i vojno-političkog rivaliteta sa Japanom, koji će se ubrzo pretvoriti u otvorenu japansku agresiju i okupaciju delova kineske teritorije. Ova iskustva utopljena su u kontekst lokalnih previranja koja će trasirati dalji tok kineske istorije i njen budući društven i politički razvoj – osnivanje Republike (1912), građanski rat između Kuomintanga (Kuomintang) i Komunističke partije Kine (1927–1937) i Kinesku komunističku revoluciju (1945–1949).²⁶ Ovakvo složeno preplitanje svetskih i lokalnih sukoba neizbežno su uslovia drugačije viđenje globalnog ratnog nasleđa prve polovine XX veka od onog koje je odigralo ulogu ključnog podsticaja razvoju zapadnih teorija međunarodnih odnosa. U obzir treba uzeti i institucionalna ograničenja koja su, u periodu Republike, uslovia angažovanje stranog predavačkog kadra (uglavnom predavača iz SAD) ili domaćih predavača školovanih na zapadnim univerzitetima. Uz to, značajno ograničenje predstavljao je i potonji kulturno-politički kontekst koji je nastao nakon uspostavljanja Narodne Republike Kine, a naročito tokom tzv. Kulturne revolucije kada su, „tokom čitave jedne decenije, svi kineski univerziteti i istraživački centri bili ili zatvoreni, ili sprečeni da rade u svom punom kapacitetu”.²⁷ Zang i Čang primećuju kako je podjednako poguban uticaj na razvoj kineskih međunarodnih odnosa imala i totalna izolacija kineskih

²⁵ Wang Jiangli, Barry Buzan, “The English and Chinese Schools of International Relations – Comparisons and lessons”, in Yongjin Zhang, Teng-chi Chang (eds), *Constructing a Chinese school of International Relations – Ongoing debates and sociological realities*, op. cit., p. 132.

²⁶ Građanski rat između Kuomintanga (Nacionalističke partije Kine) i Komunističke partije Kine vođen je 1927–1950. godine, uz višegodišnji prekid izazvan kinesko-japanskim ratom (1937–1945). Ovaj ideološki motivisan nacionalni sukob, u koji su posredno bile umešane i strane sile (na strani kineskih komunista bili su Sovjeti, dok su zapadne sile pružale podršku kineskim nacionalistima), okončan je porazom Kuomintanga (tj. njegovim povlačenjem na Tajvan) i proglašenjem komunističke Narodne Republike Kine.

²⁷ Yongjin Zhang, Teng-chi Chang, “Introduction – The Making of Chinese international theory?”, op. cit., p. 5.

akademaca od zapadnih trendova disciplinarnog razvoja i potpuno odsustvo dijaloga sa zapadnim akademskim krugovima u periodu kineskog „ostrakizma” iz međunarodne zajednice (1949–1979).²⁸ Na to treba nadovezati i, već pomenuti, argument o Gramšijevskoj hegemoniji, koji je, sasvim izvesno, doprineo uspostavljanju „imitatorske” akademske prakse i glorifikaciji zapadnih naučnih dostignuća, kako onih praktičnih, tehnoloških tako i onih teorijskih (uključujući tu i teorije međunarodnih odnosa). Uzroke ovog fenomena možda bi trebalo potražiti u frustracijama koje je na kineske intelektualce ostavilo iskustvo tzv. Opijumskih ratova, bolno sećanje na težak vojni poraz koji je Kineska carevina pretrpela od strane zapadnih sila upravo zahvaljujući njihovoj tehnološkoj superiornosti.

Nakon izvršene elaboracije uzroka odsustva kineskih teorija međunarodnih odnosa opravdano je postaviti pitanje da li aktuelni ekonomski (ali sve više i politički) uspon Kine, u kojoj mnogi vide buduću vodeću svetsku silu, može stvoriti plodno tlo za rađanje „autohtonih” teorija koje bi poslužile kao refleksija „novog” kineskog pogleda na svet i svetsku politiku?

SI ĐINPINGOV „POJAS I PUT” KAO PODSTICAJ KINESKOJ TEORIJI MEĐUNARODNIH ODNOSA

Projekat „Pojas i put” (The Belt and the Road), prvobitno promovisan kao „Jedan pojas – jedan put” (One Belt – One Road),²⁹ jeste multilateralni projekat revitalizacije i unapređenja ekonomske saradnje na prostoru nekadašnjeg Puta svile.³⁰ Ideja je „potekla od vrha aktuelnog kineskog političkog rukovodstva, i njen pokretač i glavni promoter je kineski predsednik Si Đinping. Projekat ekonomskog povezivanja i saradnje velikog broja država na prostoru Azije, Evrope, Bliskog istoka i Afrike popularno je okarakterisan kao *Novi put svile* (The New Silk Road), i podrazumeva izgradnju infrastrukture i razvoj trgovačkih veza duž kopnene i morske rute koja treba da poveže

²⁸ Yongjin Zhang, Teng-chi Chang, „Introduction – The Making of Chinese international theory?”, op. cit., p. 5.

²⁹ Prilikom državičkih poseta, tokom 2013. godine, kineski predsednik Si Đinping je ovu inicijativu predstavljao pod nazivom „Jedan pojas – jedan put”. U septembru 2015. godine, Kineska komisija za razvoj i reformu (China’s National Development and Reform Commission), Ministarstvo spoljnih poslova i Ministarstvo trgovine NR Kine najavile su naziv „Pojas i put” kao zvanični naziv projekta za englesko govorno područje (Yeroen van der Leer, Joshua Yau, „China’s new silk route, The long and winding road”, PwC’s Growth Markets Centre, Singapore, 2016, p. 2).

³⁰ Naziv za splet karavanskih ruta koje su u periodu antike i srednjeg veka spajale Sredozemlje i Daleki istok.

Republiku Kinu i centralnoazijske države sa ostatkom velikog kontinentalnog masiva koji zajedno čine evroazijsko kopno i afrički kontinent”.³¹

Projekat „Pojas i put” se temelji na dva zasebna potprojekta – kopnenog i morskog puta. „Ekonomski pojas Puta svile” (The Silk Road Economic Belt) predstavlja kopnenu deonicu projekta i on podrazumeva infrastrukturno povezivanje država duž „rute” starog Puta svile. Ekonomski pojas je osmišljen kao ekonomsko i infrastrukturno objedinjavanje velikog geografskog prostranstva koje se proteže od Kine na Istoku, preko Centralne i Zapadne Azije, Bliskog istoka, Istočne i Centralne Evrope, pa sve do Zapadne Evrope. Cilj „Pojasa” je „da izgradi 'Evroazijski kopneni most' – logističku vezu od istočne kineske obale pa sve do Zapadne Evrope; i da razvije ekonomske koridore koji povezuju Kinu sa Mongolijom i Rusijom, Centralnom Azijom i Jugoistočnom Azijom”.³² „Pomorski Put svile 21. veka (The 21st century Maritime Silk Road)” je drugi potprojekat koji podrazumeva morsku deonicu koja spaja Kinu i Evropu preko Južnog Kineskog mora, Južnog Pacifika, Indijskog okeana i Mediterana. Cilj „Pomorskog puta” je „da izgradi efikasne transportne rute između glavnih luka u brojnim zemljama, uključujući razvoj ekonomskih koridora kroz Indijski okean, da bi se bolje povezala Kina sa Jugoistočnom Azijom, Bliskim istokom i Mediteranom”.³³

Važno je istaći kako je projekat „Pojas i put” prevashodno ekonomskog (donekle i kulturnog) karaktera i da njime nije predviđen „bilo kakav vid političkog ili bezbednosnog integrisanja država uključenih u ovaj projekat”.³⁴ Ipak, ne može se prenebeći činjenica da se radi o projektu koji podrazumeva učešće „skoro 65 država povezanih na razne načine, pokriva više od polovine ukupnog svetskog stanovništva (4.400.000.000), i oko 30% globalne ekonomije”.³⁵ Stoga nije teško uočiti kako jedan ovako ambiciozan i skup multilateralan projekat „neizbežno podrazumeva postojanje inherentnih rizika u rasponu od fundamentalnih legalnih i finansijskih izazova

³¹ Vladimir Ajzenhamer, „Proizvodnja etno-religijske Drugosti kao bezbednosni izazov projektu Novog puta svile (Primer turskog uticaja u Bosni i Hercegovini i Republici Srbiji)”, u Šao Binhong, Vladimir Cvetković, *Novi put svile: Balkanska perspektiva. Političko-bezbednosni aspekti*, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, 2016, str. 204.

³² Barbara Woodward, Stephen Philips, „One Belt One Road – A role for UK companies in developing China's new initiative. New opportunities in China and beyond”, China-Britain Business Council, Foreign & Commonwealth Office, London, 2015, p. 6.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Vladimir Ajzenhamer, „Proizvodnja etno-religijske Drugosti kao bezbednosni izazov projektu Novog puta svile (Primer turskog uticaja u Bosni i Hercegovini i Republici Srbiji)”, nav. delo, str. 205.

³⁵ Yeroen van der Leer, Joshua Yau, „China's new silk route, The long and winding road”, op. cit., p. 2.

usled stupanja na nova strana tržišta, do političkih i socijalnih nestabilnosti i regionalnih pitanja”.³⁶

Upravo ovi rizici diktiraju potrebu da projekat „Pojas i put” bude naučno analiziran i da njegove prednosti i nedostaci, dometi i ograničenja, dobiju i valjanu teorijsku podršku. Ukoliko bismo pošli od refleksivističke pretpostavke da „teorije mogu konstituisati ponašanje aktera, baš kao što i ponašanje aktera doprinosi konstituisanju teorija”,³⁷ korist koju bi kineski spoljnopolitički *praxis* (u ovom konkretnom slučaju projekat „Pojas i put”) imao od formulisanja autentične i inovativne kineske teorije međunarodnih odnosa više je nego očigledna. Pre svega, njome bi bile izbegnute zamke skrivene u teorijskim tumačenjima zapadnih autora, koji uspon Kine i njene spoljnopolitičke ambicije najčešće oslikavaju tonovima koji izazivaju zabrinutost kod velikog dela svetske javnosti.

Kako smo već istakli, zapadne analize lamentiraju nad (ne)mogućnošću Kine da se mirnim putem nametne kao nova vodeća sila. U tom kontekstu realisti posmatraju uspon Kine kroz kindelbergerovsku (Charles Kindelberger) hegemonsku matricu, prema kojoj svetska politika ne može stabilno funkcionisati bez prisustva globalnog hegemonu. Da bi Kina postala globalni hegemon ona mora prvo da ospori svetsku suprematiju još uvek aktuelnog hegemonu – SAD. Džon Miršajmer (John Mearsheimer) primećuje kako se od Kine može „očekivati da pokuša da istisne Sjedinjene Američke Države iz azijsko-pacifičkog regiona, baš kao što su SAD izgurale evropske velike sile iz zapadne hemisfere u XIX veku”.³⁸

Sa liberalne pozicije Kina takođe može biti upitna, i to najmanje po dva osnova – ekonomskom i vrednosnom. U ekonomskom smislu, ona za „tvrdokorne” liberale predstavlja opasnog izazivača Bretonvudskog sistema, dok u vrednosnom smislu (zbog komunističkog uređenja) ona za njih nije ništa drugo do antipod liberalne demokratije.

Naposletku, i konstruktivizam, više oslonjen na manje „opipljiv” pojmovni aparat poput konstrukta, značenja i diskursa, veoma lako može pretvoriti Kinu u neprijateljskog Drugog,³⁹ čija će pretnja pomoći ponovno identitetsko ujedinjenje zapadnih atlanto-centričnih država. Otuda je potreba za

³⁶ Barbara Woodward, Stephen Philips, „One Belt One Road – A role for UK companies in developing China’s new initiative. New opportunities in China and beyond”, op. cit., p. 23.

³⁷ Vladimir Ajzenhamer, „Bojno polje praxis: realističko-konstruktivistički duumvirat i ‘posrtanje’ liberalnog internacionalizma”, nav. delo, str. 267.

³⁸ Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa, Beograd, 2017, str. 446.

³⁹ Konstruktivistički koncept prema kome se svaki kolektivni identitet gradi na Sopstvu i Drugosti, pri čemu je uloga Drugog da pretnjom i različitnošću pojača osećaj zajedništva sa onima koji su nam slični, tj. da ojača Sopstvo. (Za više videti: Iver Nojman, *Upotrebe*

kineskom teorijskom alternativom evidentna. Ona bi, s jedne strane, poslužila kao adekvatna podrška aktuelnom projektu Novog Puta svile, obezbedivši mu naučno utemeljenje i dragocenu podršku u otklanjanju sumnji u iskrenost kineskih namera. S druge strane, ona bi otvorila prostor za dalji razvoj i evoluciju projekta, potpomognut interakcijom teorije i prakse.

Ključni elementi projekta „Pojas i put” – zajednički ekonomski interes velikog broja partnera (tzv. win win situacija za sve učesnike), odsustvo politizacije projekta i poštovanje političkih diverziteta svih učesnika, baš kao i dosledno negiranje kineskih hegemonskih aspiracija (kao vid legitimizacije anarhičnosti međunarodnih odnosa), predstavljaju valjanu polaznu tačku za formulisanje autentične, „autohtone” teorije. Naznake ovakve mogućnosti već postoje (istina još uvek u rudimentarnom obliku) i manifestuju se kroz pojmovnik koji je tokom prethodnih decenija neformalno ušao u kinesku ekonomsku diplomatiju. Reč je o konceptima „wang dao” („put liderstva”) i „fu zeren daguo” („odgovorna velika sila”). Neskrivajući želju da pojača svoj uticaj u svetu, odnosno da u međunarodnoj areni nastupa u „da guo feng fan” stilu („u stilu velike sile”) Kina je „osmislila koncept ‘stila velike sile’ kako bi se suprotstavila retorici ‘kineske pretnje’ koja se mogla čuti u nekim delovima sveta. Ovaj koncept kineske elite su predstavile kao ‘put liderstva’ (王道, wang dao) suprotstavljajući ga ‘putu hegemonije’ (霸道, ba dao)”.⁴⁰ Koren ovih koncepata „može se pratiti do drevnih kineskih debata između zagovornika ‘vladavine prema moralu’ i ‘vladavine na osnovu prisile’, kao i iz prakse tributarnog sistema. Jednostavno rečeno, dobri vladari vladaju rukovodeći se moralom i vladaju sopstvenim primerom, dok hegemoni vladaju putem prisile”.⁴¹ Pomenute koncepte Peking je već u nekoliko navrata uspešno primenio „npr. kada je Kina sačuvala vrednost svog ženminbija (engl. RMB) tokom Azijske finansijske krize 1997–1998, kada je izuzela Afriku iz otplate deset milijardi dolara duga 2000. godine, i kada su kineski lideri pošli u ‘shopping’ na više kontinenata tokom nedavne finansijske krize”. Jang Jiang (Yang Jiang) primećuje da je Kina pritom vodila računa da se u odnosima sa manjim državama i državama u razvoju (posebno onima u Aziji, Africi i Latinskoj Americi) predstavi kao „benevolentna” velika sila, čije je delovanje bitno drugačije od delovanja „predatorskih” sila kakve su SAD. Jiang ukazuje da je „primetno da samopoportretisanje Kine kao ‘sile velikog stila’ ima sličnosti sa ‘benignom hegemonijom, oblikom liderstva koji neke zapadne teorije smatraju ključnim, ako ne i optimalnim, za

Drugog – ‘Istok’ u formiranju evropskog identiteta, Beograd: Službeni glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011).

⁴⁰ Yang Jiang, “Great Power Style’ in China’s Economic Diplomacy: Filling the Shoes of a Benign Hegemon?”, *The Hague Journal of Diplomacy*, Brill, Hague, No 6/ 2011, p. 65.

⁴¹ *Ibidem*.

funkcionisanje poretka. Čini se da se time [Kina] preporučuje za benignog hegemonu, koji je željno iščekivan u međunarodnom društvu i pre njenog uspona”.⁴² I upravo tu leži ključ za moguće formulisanje kineske teorije međunarodnih odnosa – teorijsko „objašnjenje” (u ekonomsko-političkoj praksi i „osmišljavanje”) Kine kao dugoiščekivanog benevolentnog lidera (a ne hegemonu), čije vođstvo (a ne hegemonija) počiva na principima odgovorne velike sile, koja uvažava zajedničke i pojedinačne interese članova međunarodne zajednice, kao i njihove političke diverzitete. Projekat „Pojas i put” svojom ambicioznošću i sveobuhvatnošću predstavlja više nego podoban empirijski primer za izgradnju ovakvog teorijskog okvira.

UMESTO ZAKLJUČKA: ZAŠTO NAM JE POTREBNA KINESKA TEORIJA MEĐUNARODNIH ODNOSA?

Odgovor na ovo pitanje nije toliko teško dati koliko se to možda na prvi pogled čini. Prve decenije XXI veka gotovo da su podjednako turbulentne kao što su bile i prve decenije XX veka, period u kome je došlo do rađanja nauke o međunarodnim odnosima. Sličnosti su zapanjujuće: posrtanje „starih” sila, uzdizanje novih, žeđ za revizionizmom, krunjenje opšteprihvaćenog sistema vrednosti, slabljenje međunarodnih institucija... Teorijski trendovi vezani za izučavanje svetske politike dosledno reflektuju ovakvo stanje. Vrzino kolo već više puta „preživanih” debata, taj začarani krug lišen pravog pobednika i pravih gubitnika, i dalje je krajnji teorijski domet Zapada. Samo nekoliko decenija ranije realizam, liberalizam i konstruktivizam imali su u velikoj meri opravdanu „tapiju” na uspeh u objašnjenju načina na koji funkcioniše globalni polis. Ako ništa drugo, njihova inventivnost u potrazi za odgovorima na goruća pitanja svetske politike opravdavala su njihovo pravo na pijedestal ove naučne discipline. Međutim, već dugo vremena njihova vladavina više podseća na uzurpaciju trona, nego na legitimnu vladavinu koja počiva na blagoslovu svetske akademske zajednice. Stoga „rađanje” kineske teorije međunarodnih odnosa predstavlja neminovnost, i pitanje je trenutka.

Nauci o međunarodnim odnosima (preko) potrebna je „sveža krv”, novi ugao gledanja, nova metateorija koja će pružiti nove odgovore o međunarodnim „zakonitostima” po kojima funkcioniše svet, koji je takođe svakoga dana sve više i više nov. Takva teorija, kao i druge velike teorije koje su joj prethodile, ne bi bila samo reći svedok svetskih dešavanja, već bi reflektivno

⁴² Yang Jiang, „Great Power Style’ in China’s Economic Diplomacy: Filling the Shoes of a Benign Hegemon?”, *The Hague Journal of Diplomacy*, Brill, Hague, No 6/ 2011, p. 64.

postala i korektor praktične politike njenih nosilaca (kako se to već dogodilo sa liberalizmom i realizmom čije su ideje decenijama ugrađivane u američke spoljnopolitičke doktrine). Kako je to primetio Edvard Kar (Edward Carr), „Politička misao je sama po sebi forma političke akcije. Politička nauka nije samo nauka o tome šta jeste, već i nauka o tome šta treba da bude”.⁴³ Ukoliko prihvate ovu ideju kao svoju krilaticu, kineski istraživači međunarodnih odnosa naći će se u poziciji da utiču ne samo na razvoj svoje naučne discipline, već i na svetske tokove i dešavanja koje ona proučava. Ostaje samo da se vidi koji će temeljni pojam uzeti za okosnicu buduće paradigme – „wang dao” ili „ba dao”?

LITERATURA

1. Ajzenhamer, Vladimir. „Bojno polje praxis: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma”, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Vol. LXIX, No. 2–3/2017.
2. Ajzenhamer, Vladimir. „Proizvodnja etno-religijske Drugosti kao bezbednosni izazov projektu Novog puta svile (Primer turskog uticaja u Bosni i Hercegovini i Republici Srbiji)”, u Šao Binhong, Vladimir Cvetković, *Novi put svile: Balkanska perspektiva. Političko-bezbednosni aspekti*, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, 2016.
3. Bull, Hedley. “International Theory: The Case for a Classical Approach”, *World Politics*, Vol. 18, No. 3, 1966.
4. Buzan, Barry, Acharya, Amitav. “Why is there no non-Western International Relations theory?”, in Barry Buzan, Amitav Acharya (eds), *Non-Western International Relations theory*, Routledge, London and New York, 2010.
5. Carr, Hallet Edward. *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939*, Perennial, New York, 2001.
6. Dimitrijević, Vojin, Stojanović, Radoslav. *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.
7. Griffiths, Martin, C. Roach, C. Steven, Solomon, M. Scott. *Fifty key thinkers in International Relations – Second edition*, Routledge, New Yourk & London, 2009.
8. Jiangli, Wang, Buzan, Barry. “The English and Chinese Schools of International Relations – Comparisons and lessons”, in Yongjin Zhang, Teng-chi Chang (eds),

⁴³ Edward Hallet Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939*, Perennial, New York, 2001, p. 5.

Constructing a Chinese school of Interanational Relations – Ongoing debates and sociological realities, Routledge, London and New York, 2016.

9. Jiang, Yang. "Great Power Style' in China's Economic Diplomacy: Filling the Shoes of a Benign Hegemon?", *The Hague Journal of Diplomacy*, Brill, Hague, No 6/2011.
10. Jovanović, Nataša. „'Rubikova kocka' postkolonijalizma: teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama", *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Vol. LXIX, No. 2–3/2017.
11. Lake, David. "Theory is dead, long live theory: The end of Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 19, issue 3, 2013.
12. Miršajmer, Džon. *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa, Beograd, 2017.
13. Nojman, Iver. *Upotrebe Drugog – 'Istok' u formiranju evropskog identiteta*, Beograd: Službeni glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011).
14. Pasha, Kamal, Mustapha. *Islam and International Relations*, Routledge, London and New York, 2017.
15. Simić, R. Dragan. „Još jedanput o 'četiri velike debate' (Crtice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)", *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, Vol. 18, No. 4, 2008.
16. van der Leer, Yeroen, Yau, Joshua. "China's new silk route, The long and winding road", PwC's Growth Markets Centre, Singapore, 2016.
17. Zhang, Yongjin, Chang, Teng-chi. "Introduction – The Making of Chinese international theory?", in Yongjin Zhang, Teng-chi Chang (eds), *Constructing a Chinese school of Interanational Relations – Ongoing debates and sociological realities*, Routledge, London and New York, 2016.
18. Woodward, Barbara, Philips, Sthepen. "One Belt One Road – A role for UK companies in developing China's new initiative. New opportunities in China and beyond", China-Britain Business Council, Foreign & Commonwealth Office, London, 2015.